

УДК 94: [32+070.4](477)(092)

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ – ПУБЛІЦИСТ, РЕДАКТОР І ПОЛІТИЧНИЙ ПИСЬМЕННИК

Сосюра Л.Г.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Досліджено діяльність Михайла Драгоманова як політичного письменника. Приділено увагу його публіцистичній і редакторській діяльності. Тему статті досліджено з боку його праць. Досліджено «українське питання» в поглядах М. П. Драгоманова. Вплив і діяльність «Громади» в творчості М. П. Драгоманова.

Ключові слова: публіцист, письменник, політичний діяч, течія, національне питання.

Постановка проблеми. Ім'я Михайла Петровича Драгоманова – одне з найславніших серед великої кількості полтавців, що в усі часи прославляли українську науку, письменство, мистецтво. Він увійшов в історію української культури і літератури як видатний літературний критик і публіцист, історик і фольклорист, патріот і непохитний борець за свободу своєї вітчизни.

І. Франко і М. Павлик називали його своїм учителем. Ним він був і для Лесі Українки. За 30 років наукової, літературно-критичної і публіцистичної діяльності М. П. Драгоманов написав понад дві тисячі праць. Лише фольклористика складає майже 10 томів. Славився він і як пряма, чесна, принципова людина на поприщі громадського і політичного життя.

Великі заслуги Драгоманова як історика та фольклориста і етнографа. Йому належать такі праці: «Історичні пісні малоруського народу» (1874–1875, у співавторстві з В. Антоновичем), «Малоруські народні перекази і оповідання» (1876), «Нові українські пісні про громадські справи: 1764–1880» (1881) та ін. Багато праць присвятив Т. Г. Шевченкові. Був обраний почесним членом багатьох міжнародних організацій і товариств.

За шість років до смерті, переслідуваний реакціонерами та поліцією і в Росії, і в Австрії, Драгоманов переїхав до Болгарії, де зайняв місце професора цього відкритого Софійського університету. Він зробив цінний внесок у становлення освіти і науки у Болгарії. Його власна бібліотека (а це близько 10 тис. томів) лягла в основу університетської книгозбірні, що й нині носить його ім'я. Доклав він зусиль і до створення національної бібліотеки в Софії – тепер це всесвітньо відома бібліотека ім. Кирила і Мефодія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом до політичних поглядів Михайла Драгоманова звертаються чим раз більше науковців. До дослідження цієї тематики можна сміливо віднести: Бойко Ю. «М. П. Драгоманов: світогляд і соціально-політичні погляди» 1998 року, Чорновол І. «Політичні аспекти народницької історіографії: від М. Костомарова до М. Грушевського» 2000 року та

Найґрунтовнішою працею можна назвати «Драма інтелектуала: політичні ідеї Драгоманова» видану у Чернівцях в 2000 році.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Михайло Петрович Драгоманов своїми працями висвітлює перспективу історичного розвитку України, що полягала в національному відродженні.

Політичні твори Михайла Петровича Драгоманова посідають визначне місце в історії розвою російської суспільної думки. Смілива і правильна думка вченого не могла не подавлятися тоталітарними режимами.

Як публіцист і політичний письменник, Драгоманов озивався на всі злоби дня, але нічого не написав

на саму лише злобу дня. З приводу кожної часткової події він висував принципові питання і користався з неї задля того, аби широко поставити й розвинути свою загальну соціальну та політичну програму.

Драгоманов тривалий час був символом незалежної держави, тому лише зі здобуттям цієї незалежності Україна може вільно вшанувати пам'ять свого великого громадянина.

Мета статті проаналізувати політичні ідеї та теоретичні концепції, публіцистичну та редакторську діяльність Драгоманова як феномен суспільно-політичного життя України, впливове ідеологічне явище в суспільно-політичному розвитку Російської імперії та Австро-Угорщини останньої третини XIX ст.

Основний матеріал.

Редакторська діяльність.

Часопис «Вольное Слово»

Особливо видатною є низка статей, виданих за тим у 1882 році окремою книжкою під назвою «Историческая Польша и великорусская демократия». У цьому творі Драгоманов історично і критично розглянув революційні рухи на території Росії починаючи від тридцятих років XIX століття дотично до питання про політичну свободу і децентралізацію в Росії, зокрема в їхньому зв'язку з польським і українським питаннями. Наприкінці книжки він розвинув свою політичну програму, оперту на принципі автономії земських одиниць, тобто сільських і міських громад, волостей, повітів, губерній та країв.

Одночасно з появою цього твору Драгоманова у часописі «Вольное Слово», тобто в 1881 р., організація земських діячів-конституціоналістів, яка виникла ще на спаді сімдесятих років, але тільки на початку вісімдесятих твердо склалася у так званий «Земський союз» – опрацювала свою політичну програму. Коли порівняли ці програми, то стало видно, що земці-конституціоналісти сходяться в розв'язанні головних програмових питань з Драгомановим. Цей збіг походить, звичайно, від того, що обидві програми брали за вихідну точку єдину вже існуючу в Росії організовану суспільну силу – земство і що в попередні роки найзавзятішим провідником ідей конституціоналізму був Драгоманов, переконаний федераліст і автономіст. Вплив Драгоманова позначився також і в тім, що найвидатніші і дійові члени «Земського союзу» належали до південноросійських або українських земств – чернігівського, полтавського та харківського [7, с. 211].

Керований Драгомановим часопис «Вольное Слово», заснований попервах з метою дати різним опозиційним та революційним елементам в Росії можливість вільно висловлювати свої думки, зробився органом агітації на користь політичної свободи з широким земським самоврядуванням. До того ж у часописі приділяли велике місце соціальному питанню та його поставленню в окремих країнах Західної Європи й Америки, аби знайомити читачів

з неохопно складністю цього питання й відучуван-ти їх від односторонніх і покvapливих рішень та висновків. Але діяльність Драгоманова як редактора «Вольного Слова» тривала дуже недовго. Урядова реакція, яка чимраз дужчала, а головне – реакція суспільна, що саме розпочалася, невдовзі задушила і «Земський союз», і «Вольное Слово».

Програма, викладена в книжці «Вольный союз», містить також і проект конституційної реорганізації Росії. В ньому особливо привертає до себе увагу параграф, що встановлює загальне виборче право, і то право обирати мають усі громадяни, котрі досягли 21-річного віку. Тут ми маємо беззаперечний доказ того, що російський лібералізм, передовим речником якого наприкінці сімдесятих і на початку вісімдесятих років був Драгоманов – тією мірою, якою він, як ідейний українець, загалом міг бути представником загальноросійського лібералізму, – завжди незмінно стояв за цю найпершу вимогу політичного демократизму. Але найголовнішу прикмету цього проекту становить наполягання на широкому місцевому самоврядуванні, особливо обласному, як основі державного самоврядування, здійснюваного центральним народним представництвом.

Драгоманов робив свої запозичення з американських та швейцарських зразків, це пояснюється тим, що він, будучи українцем, частенько мав привід і нагоду переконатися, яким лихом є державний централізм. Від самої появи своєї за кордоном, він завжди поєднував пропаганду політичної свободи з боротьбою проти централізму і з проповіддю федералізму або, принаймні, широкого обласного самоуправління. Особливо завзято йому випало боротися проти державного централізму в усіх його формах і різновидах, бо російські революційні кола завжди виявляли симпатію і природній нахил до французьких яacobинських теоретичних поглядів і тактичних прийомів. Саме завдяки цій невсипущій протидержавному централістській проповіді Драгоманова у вісімдесятих і першій половині дев'яностих років ліберальний рух у Росії відрізнявся дуже сильними федералістичними симпатіями, на противагу чисто революційним рухам, здебільшого нейтралістським [7, с. 228].

У своєму творі «Вільна спілка» Драгоманов не тільки звів до купи всі запропоновані ним у різні часи розв'язки програмових питань, але й також погрупував свої погляди з питань тактики. Висхідною точкою для розв'язання всіх тактичних питань йому завжди слугувала теза: «чисте діло потребує чистих засобів», – виставлена ним ще супроти російського уряду, коли перед російсько-турецькою війною він указав на нецирість його «визвольної» політики на Балканському півострові. Також і в полеміці з російськими революціонерами він невпинно доводив, що в боротьбі проти російського уряду доцільними можуть бути лише безумовно моральні засоби. Зокрема, він дуже багато спинявся на недоцільності залучення до активної політичної діяльності і до нелегальних організацій учнівської молоді.

Але особливо визначною є його мужня і наполеглива боротьба проти політичного терору як засобу для здобування політичної свободи. Від самої появи у нас політичного терору він однозначно виступив проти нього; з приводу події 1 березня він піддав терор безумовному осудженню, висловивши свою думку не тільки в статтях у російських виданнях, але й у особній брошурі, опублікованій по-французькому, і до скінчення днів своїх він не перестав осуджувати всі види політичного терору.

Тепер, коли російський політичний тероризм перейшов через усі ступені свого розвитку, доводить-ся тільки дивуватися з того, як дотепно Драгоманов

одразу ж оцінив значення цього способу боротьби з урядом і як вірно він передбачив усі його наслідки. Він, наприклад, наперед указав, що цей метод боротьби обернеться проти тих, хто його у нас висунув, що в руках уряду і реакційних партій він стане наймогутнішим знаряддям боротьби з цілим визвольним рухом і з самим принципом політичної свободи.

Аргументація Драгоманова в цьому питанні є така цікава і характерна для нього, що краще за все дати слово йому самому: При тому політичному порядку, – каже він, – якому піддана зараз Росія, і в такий час, який вона зараз переживає, ніхто не може поручитися за себе, що він не вчинить убивства, котре матиме політичний характер.

Драгоманов докладно спиняється на історії політичних убивств і так званих «народних розправ», викликаних боротьбою партій. Висновок, якого він доходить, є разом із тим і пророцтвом стосовно Росії. «Усі ці факти доводять, – говорить він, – що вбивства для політичних партій становлять щонайменше знаряддя гостре з обох боків, а через те і мало надійне для справи переміни певного політичного порядку і встановлення іншого».

Ідеї Драгоманова замало стояли в гармонії з політичними течіями, поширеними у сімдесятих і вісімдесятих роках у російському суспільстві. Надто ж далекі й чужі вони були декотрим верствам російської революційної інтелігенції. З цього не зрідка виходили неслухні й жорстокі полемічні вихватки проти нього. Але політична проникливість і публіцистичні заслуги Драгоманова не могли лишитися неоцінені бодай деякими з найвизначніших представників російського революційного руху. Наступні рядки з привітання, надісланого 1894 року до святкування тридцятиріччя літературної діяльності Драгоманова і підписаного С.Степняком (Кравчинським), С.Лазаревим та В.Волховським, показують, як високо ставили вони заслуги Драгоманова у справі політичного розвою Росії: «Україна, яка дала нам найвидатнішого з-поміж наших художників слова, засновника російської белетристики, і силу першокласних поетів, артистів, музикантів та вчених, може пишатися тим, що за тяжкої доби формування політичних партій у Росії вона висунула одного з найбільших політичних мислителів нашого часу, котрий більш як хто інший із сучасників допоміг вивести російську революційну інтелігенцію з того ідейного хаосу, в якому вона стояла років ще п'ятнадцять тому. Свідомо чи несвідомо, по волі чи затуляючи вуха, російські революціонери майже в цілій своїй масі прямують тією дорогою, яку передбачив і без улину показував Драгоманов від перших же днів своєї появи за кордоном. Чимало з його практичних настанов і вказівок, опертих на ґрунті докладного вивчення політичного організму теперішньої Росії і на глибокім знанні політичної історії передових народів освіченого світу, аж так випереджають події, що можуть бути оцінені й утилізовані лише по здійсненні політичного перевороту, який уможливить для Росії зорганізованість і впорядкування у згоді з її бажаннями і потребами, їх можна назвати його політичною спадщиною, заповіданою нащадкам – маємо надію, що не занадто далекою» [1, с. 96-97].

«Громада» М. Драгоманова і національне питання

Політичні твори Драгоманова російською мовою доволі повно характеризують його як борця за права особистості та політичну свободу і як проповідника федералістичних засад, але вони не так добре знайомлять із ним як з українцем і соціалістом. То є річ цілком зрозуміла, бо у творах своїх російською

мовою він звертається до російського суспільства в цілому і пише на теми, які цікавлять його взагалі. І чому він при цьому завжди говорить як українець і соціаліст, та його погляди щодо українських і соціалістичних питань окреслені не так повно, як за тих випадків, коли він просто звертається до своїх земляків і до тих суспільних верств, серед яких він вважав за потрібне провадити переважно пропаганду соціалізму. Для знайомості з діяльністю Драгоманова як українця і соціаліста треба оглядатися на його твори українською мовою, а між ними здебільшого на ті, які надруковані у п'яти томах збірки «Громада», що він видавав її впродовж п'ятьох років, з 1878 по 1882 р., у Женеві, та у часописі «Народ», який виходив шість років, з 1890 по 1895 р., у Львові.

Говорячи про трудящу народну масу, Драгоманов головню мав на оці селянство, а через те висував на передній план аграрний соціалізм. От тим-то його, як соціаліста, можна назвати народником. Але народницький напрямок його соціалізму зумовлювало, з одного боку, те, що міста і міське життя у сімдесятих та вісімдесятих роках були розвинені дуже слабо, надто ж на півдні Росії, а з іншого – те, що український народ, до якого були звернені його соціалістичні твори, складається виключно із селян. З ідейним російським народництвом він не мав нічого спільного.

У першому томі збірки «Громада» Драгоманов розвинув свою програму ідеального устрою, опертого на федеративних відносинах між громадами.

Відтак, звертаючись до української інтелігенції, особливо молоді, яка закінчує університети, він закликав її селитися серед українського народу, аби провадити пропаганду соціалізму. Він доводив, однак, що соціалізм можливий до здійснення лише по загальному культурному піднесенні народних мас, а тому соціалістам не можна обмежуватися тільки створенням соціалістичної партії і проведенням пропаганди соціалізму, а треба брати участь у цілому культурному житті свого народу. В цьому пункті, який він, щоправда, не зовсім вдало сформулював як бажання, щоб «соціалісти на Україні складали не партію, а громаду», він зустрів особливо багато заперечень з боку російських та українських соціалістів-революціонерів, які вважали за потрібне зосередити всі свої сили єдино на пропаганді соціалізму і вкрай зневажливо ставилися до культурного піднесення народних мас.

Водночас Драгоманов був прихильником того погляду, що соціалізм можливий до здійснення тільки економічним шляхом. В одній із своїх статей у «Вольном слове» він піддає критиці погляди соціалістично-анархістського журналу «Le Revolte» і так визначає своє ставлення до революційного й еволюційного соціалізму.

Драгоманов завжди вказував на те, що він українець, відзначаючи в такий спосіб свою належність

до української нації, але націоналістом він ніколи не був. На закид у націоналізмі, зроблений проти його українських видань органом Лаврова «Вперед», він відповів: «Вважати нас за націоналістів може лише той, хто ніяк не звикне до того, що є люди, котрі говорять про ті національності, про які мовчить державна і панська школа, і хто через це не згадує про націоналізм, коли чує про соціалістичні партії німецької, французької, польської чи навіть про якусь «всеросійську» партію, але згадує про нього відразу ж, як тільки встане розмова про мужицькі й недержавні національності» [7, с. 265].

Тому Драгоманов був безумовний противник політики національного сепаратизму, ба й навіть, передовсім як реальний політик, не вважав за потрібне в даний момент наполягати на здійсненні національно-політичної й адміністративної автономії України як цілого, бо автономію менших країв визнавав як легше здійснимою і більше згідною з принципами децентралізації; до того ж він був упевнений, що й у рамках обласної автономії можуть бути задоволені всі головні спеціально-українські потреби. Так, наприклад, у програмі, викладеній у творі Драгоманова «Вільна спілка», зовсім не встає розмова про національну автономію України як такої; навпаки, у ній тільки проголошено як головну вимогу створення обласної автономії для всієї Росії, при чому, за планом автора, зокрема на терені України мали бути утворені кілька областей.

Про переваги обласної автономії для розв'язання національного питання Драгоманов говорить і у своєму автобіографічному нарисі. «У рамках цієї автономії, – говорить він, – я бачив і розв'язання національних питань у Росії, виступаючи у такий спосіб проти всляких сепаратизмів і навіть націоналізмів австро-угорського штибу, за таке розв'язання національного питання, яке, приміром, існує в Швейцарії, де ані ціла країна, ані навіть кантони зовсім не є поділені за расовим принципом, і яке виробляється в Бельгії між фламандцями та валонами» [7, с. 289].

Висновки. На противагу тій або іншій формі політичного відособлення, Драгоманов бачив найпекучішу з проблем України в її культурно-національному самовизначенні. Лише розвій самостійної української культури може піднести культурний рівень українських народних мас і ввести Україну в сім'ю європейських цивілізованих народів. За існування двох літератур, українська інтелігенція й надалі була б відірвана від українських народних мас, що становить головне лихо України. Але з тим же близькість і єдність українського письменства з загальноросійським, або великоруським, на його думку, є вельми корисні і цінні для України. Важливість цієї близькості в його очах посилювалася ще й тим, що, як він твердо вірив, російська література набуде всеслов'янського і навіть світового значення.

Список літератури:

1. Драгоманівський збірник: «Вільна спілка» та сучасний український конституціоналізм / За ред. Т. Андрусяка; Фонд сприяння розвитку української правової думки та пропаганди державницьких традицій «Право для України». – Львів: Світ, 1996. – 254 с.
2. Андрусяк Т. Г. Шлях до свободи: (Михайло Драгоманов про права людини). – Львів: Світ, 1998. – 189 с.
3. Бойко Ю. М. П. Драгоманов: світогляд і соціально-політичні погляди // Хроніка 2000. – 1998. – № 23-24. – С. 137-145.
4. Видатні постаті в історії України (IX-XIX ст.): Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети / В. І. Гусев, В. П. Дрожжин, Ю. О. Калінцев та ін. – К.: Вища шк., 2002. – 358 с.
5. Геник С. М. 150 великих українці. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 297, с.: іл, портр. – Бібліогр.: с. 294-297.
6. Дмитренко М. Михайло Драгоманов – дослідник фольклору // Слово і час. – 2005. – № 6. – С. 12-24.
7. Драгоманов М. П. Вибране: («...мій задум заложити очерк історії цивілізації на Україні»). – К.: Либідь, 1991. – 682 с.: портр.; 21 см. – (Б-ка «Пам'ятки історичної думки України»). – Бібліогр. в приміт.: с. 605-671; Показч. імен та період. вид.: с. 672-684. – ISBN 5-11-001743-3.
8. Епохальна педагогіка Михайла Драгоманова: Добірка статей // Освіта. – 2003. – № 44. – С. 2-11.

9. Історичний календар – 2001: наук.-попул. та літ. альманах / Упоряд. А. Денисенко, С. Грабар. – К. : Істор. клуб «Планета», 2001.
10. Катренко А. Михайло Драгоманов. Документи і матеріали. 1841-1994 // Київська старовина. – 2002. – № 4. – С. 160-167.
11. Качкан В. А. Українське народознавство в іменах: навч. посібник: В 2 ч. – К. : Либідь, 1994 – 1995. – Ч. 1. – 1994. – 332 с.
12. Ласло-Кущок М. Передбачення через століття: (Михайло Драгоманов) // Дзвін. – 1997. – № 10. – С. 119-123.
13. Мосіященко В. А. Історія педагогіки України в особах: Навчальний посібник. – Суми : Університетська книга, 2005. – 266 с.
14. Особа в історії України // Історія України. – 2003. – № 29-32. – С. 3-83.
15. Погребенник Ф. Перше українське безцензурне видання // Календар знаменних і пам'ятних дат. – 1998. – 3-й кв. – С. 98-100.
16. Рибалка А. Іван Франко і Михайло Драгоманов: роль громадських бібліотек і читалень у формуванні української нації // Вісник Книжкової палати. – 2005. – № 8. – С. 33-37.
17. Федченко П «Апостольські» послання Михайла Драгоманова // Слово і час. – 1998. – № 7. – С. 8-15.
18. Чорновол І. Політичні аспекти народницької історіографії: від М. Костомарова до М. Грушевського // Молода нація. Альманах. – 2000. – № 3. – С. 132-159.
19. Шудря М. Класика духовності : Михайло Драгоманов // Книжковий клуб плюс. – 2006. – № 12. – С. 20-21.

Сосюра Л.Г.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

МИХАИЛ ДРАГОМАНОВ – ПУБЛИЦИСТ, РЕДАКТОР И ПОЛИТИЧЕСКИЙ ПИСАТЕЛЬ

Аннотация

Исследовано деятельность Михаила Драгоманова как политического писателя. Уделено внимание его публицистической и редакторской деятельности. Тема статьи исследована со стороны его трудов. Исследовано «украинский вопрос» во взглядах М. П. Драгоманова. Влияние и деятельность «Общества» в творчестве М. П. Драгоманова.

Ключевые слова: публицист, писатель, политический деятель, течение, национальный вопрос.

Sosyura L.G.

National Pedagogical University the name of M.P. Dragomanov

MYKHAILO DRAGOMANOV IS A PUBLICIST, EDITOR AND POLITICAL WRITER

Summary

Investigational activity of M. Dragomanova as a political writer. Attention of him publicism and editorial activity is spared. The theme of the article is investigational from the side of his labours. Investigational the «Ukrainian question» in the looks of M. of P. of Dragomanova. Influence and activity of «Society» is in creation of M. of P. of Dragomanova.

Keywords: publicist, writer, political figure, flow, national question.